

"Қазақстан және Орталық Азия тарихы институты"
жауапкершілігі шектеулі серіктестігі

Scientific Journal

"CENTRAL ASIAN COURIER"

"ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КУРЬЕРІ"

ғылыми журналды

Научный журнал

"ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ КУРЬЕР"

2 № 1 (2026)

EDITOR-IN-CHIEF

Zhumatay Samat — General Director of the Institute of History of Kazakhstan and Central Asia (Kazakhstan).

Azmukhanova Aiman — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan).

Deputy Editor-in-Chief:

Cherepanov Konstantin — Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Head of the Department of the History of Kazakhstan in the 20th Century at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Committee of Science, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

EDITORIAL BOARD:

Abazov Rafis — PhD, Adjunct Professor, Columbia University; Vice-Rector for International Cooperation, Kazakh National Agrarian Research University; Director, Institute for Green and Sustainable Development; Coordinator, MBA Program.

Abdyrakhmanov Tolobek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Zhusup Balasagyn Kyrgyz State University (Kyrgyz Republic, Bishkek).

Abil Yerkin — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan).

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

Auanasova Alima — Doctor of Historical Sciences, Professor. L. N. Gumilyov Eurasian National University.

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas, (USA).

Dzhumashev Askar — Doctor of Historical Sciences, Professor, and Head of the Department of History at the Karakalpak Scientific Research Institute of Humanities – Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Ismagulov Orazak — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the RK under the President of the RK, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan).

Kabuldinov Ziyabek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the RK under the President of the RK, general Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK (Kazakhstan).

Karasayev Gani — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Astana.

Kokebayeva Gulzhaukhar — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan).

Kozhirova Svetlana — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan).

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford (UK).

Muminov Ashirbek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Istanbul, Turkey).

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter).

Zharken Aigul — Doctor of Historical Sciences, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Shaydullaev Shapulat — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of the History of Uzbekistan at Termez State University.

Shinji Kato — PhD, Nara National Research Institute for Cultural Properties, Japan.

Turdaliev Cholpon — Doctor of Historical Sciences, Professor at the American University of Central Asia.

Werner Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university (USA).

Zhomart Simtikov — Candidate of Historical Sciences, Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Political Science and Social-Philosophical Disciplines at Abai Kazakh National Pedagogical University.

EXECUTIVE EDITOR

Tashbaeva Kadicha — Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Archaeology at the B. Dzhangerchinov Institute of History, Archaeology and Ethnology of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic.

ACADEMIC EDITOR

Utgenov Marat — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Geography and Social and Humanitarian Sciences Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov.

Mukanova Gulnar — Candidate of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Astana Branch of the Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology.

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya — Master's degree, staff member of the Institute of the History of Kazakhstan and Central Asia (Kazakhstan).

БАС РЕДАКТОР

Жұматайұлы Самат — Қазақстан және Орталық Азия тарихы институтының бас директоры (Қазақстан).

Азмұханова Айман Махсотқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (Қазақстан).

Бас редактордың орынбасары:

Черепанов Константин Владимирович — тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ХХ ғасырдағы Қазақстан тарихы бөлімінің меңгерушісі, (Қазақстан).

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Абазов Рафис Фанисұлы — PhD, Колумбия университетінің адъюнкт-профессоры, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің халықаралық ынтымақтастық жөніндегі проректоры, Жасыл және тұрақты даму институтының директоры, МВА бағдарламасының үйлестірушісі.

Абдырахманов Толобек Әбілұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Жүсіп Баласағын атындағы Қырғыз мемлекеттік университеті (Қырғыз Республикасы, Бішкек).

Ауанасова Әлима Мүсірқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры.

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан).

Әлімбаев Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан).

Вернер Кунгһиа (Wegner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті, (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ).

Джумашев Аскар Мамбетович — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасының Ғылым Академиясы Қарақалпақстан бөлімшесінің Қарақалпақ гуманитарлық ғылымдар зерттеу институтының Тарих бөлімі меңгерушісі.

Жаркен Айгүл Мәлікқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры.

Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан).

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан).

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Президентінің жанындағы ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас директоры (Қазақстан).

Қарасаев Ғани Мұқашұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Астана қ.

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Әшірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия, Стамбул қ.).

Оутрам Алан — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер).

Симтиков Жомарт Құдайбергенұлы — тарих ғылымдарының кандидаты, саясаттану ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Президентінің жанындағы ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Астана, Қазақстан).

Турдалиева Чолпон Жапарбекқызы — тарих ғылымдарының докторы, Орталық Азиядағы Американ университетінің профессоры.

Шайдуллаев Шапулат — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Термез мемлекеттік университетінің Өзбекстан тарихы кафедрасының меңгерушісі.

Шинджи Като — PhD, Народағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара).

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Ташбаева Кадича Искандарқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясы Б. Жамгерчинов атындағы Тарих, археология және этнология институтының археология бөлімінің меңгерушісі.

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Өтегенов Марат Зеннатұлы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ тарих, география және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Астана қаласындағы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты филиалының жетекші ғылыми қызметкері.

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жұматайқызы — магистр, Қазақстан мен Орталық Азия тарихы институтының қызметкері (Қазақстан)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Жуматай Самат — Генеральный директор Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан)

Азмуханова Айман Махсотовна — кандидат исторических наук, ассоциированный профессор (Казахстан)

Заместитель главного редактора:

Черепанов Константин Владимирович — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, заведующий отделом истории Казахстана XX века Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. КН МНВО РК (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абазов Рафис Фанисович — PhD, адъюнкт-профессор Колумбийского университета, проректор по международному сотрудничеству Казахского национального аграрного исследовательского университета, директор Института зеленого и устойчивого развития, координатор программы MBA.

Абдырахманов Толобек Абилович — доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР, Кыргызский государственный университет им. Жусупа Баласагына (Кыргызская Республика, г. Бишкек).

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, Институт истории государства КН МНВО РК (Казахстан).

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

Ауанасова Алима Мусировна — доктор исторических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

Вернер Синтия (Werner Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет (США).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США).

Джумашев Аскар Мамбетович — доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом истории Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук (Каракалпакское отделение Академии наук Республики Узбекистан).

Жаркен Айгуль Маликовна — доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилёва.

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК при Президенте РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан).

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК при Президенте РК, Генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

Карасаев Гани Мукашевич — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории государства Комитета науки Министерство Науки и высшего образования Республики Казахстан, г. Астана.

Като Синдзи (Shinji Kato) — PhD, Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара).

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан).

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби. (Казахстан).

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция, г. Стамбул).

Оутрам Алан — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер).

Симтиков Жомарт Кудайбергенович — кандидат исторических наук, доктор политических наук, заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Турдалиева Чолпон Джапарбековна — доктор исторических наук, профессор Американского университета в Центральной Азии.

Шайдуллаев Шапулат — доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Узбекистана Термезского государственного университета.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Ташбаева Кадича Искандаровна — кандидат исторических наук, Заведующая отделом археологии Института истории, археологии и этнологии им. Б. Джамгерчинова Национальной академии наук Кыргызской Республики.

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Утегенов Марат Зенатович — кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, заведующий кафедрой истории, географии и социально-гуманитарных наук НАО «Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова».

Муканова Гюльнар Кайроллиновна — кандидат исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова.

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан).

Published in the Republic of Kazakhstan

Scientific Journal

“Central Asian courier”

Has been issued as a journal since 2025

ISSN 3105-241X.

Vol. 2. Is. 1, pp. 152-166, 2026

Journal homepage: <https://sjcacourier.com/>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 21.15.47

https://doi.org/10.64970/3105-241X_2026_2_1_152-166

THE ASCENSION OF THE Umayyad DYNASTY AND A NEW POLITICAL STAGE IN ISLAMIC HISTORY

Batyrzhan Temirkhanov¹, Meirbek Sambet²

¹International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yassawi, Research Institute of Yassawi Studies, Senior Researcher, PhD (Turkistan, Republic of Kazakhstan)
<https://orcid.org/0000-0001-7419-0335>. E-mail: batyrzhantemirkhanov@gmail.com

²Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Turkic-Islamic Art History (Istanbul, Republic of Turkey)
PhD Candidate, Department of Turkic-Islamic Art History
<https://orcid.org/0009-0006-1362-8894>. E-mail: meirbek.sambet@ayu.edu.kz

© Institute of History of Kazakhstan and Central Asia, 2025

© Temirkhanov B., Sambet M., 2025

Abstract. *Introduction.* The period of Islamic history following the Rashidun caliphs was marked by political instability, internal conflicts, and intense struggles for power. Within this complex historical context, the ascension of the Umayyad dynasty brought about fundamental changes in the governance system of the Islamic community. The Umayyad era is characterized by the emergence of a new political structure of the caliphate and laid the foundation for the beginning of a new stage in Islamic history. *Aim and objectives.* The aim of this article is to analyze the process of the Umayyad dynasty's rise to power, its historical and political preconditions, and the characteristics of the formation of a new political stage in Islamic history. To achieve this aim, the study examines the social and genealogical foundations of the Umayyad dynasty, the rise of Mu'awiya ibn Abu Sufyan to power, the reasons for the transition of caliphal governance to a hereditary system, and the impact of these changes on Islamic society. *Results.* The research demonstrates that the Umayyad rule played a key role in the formation of a centralized state system and the strengthening of administrative and military governance structures. Moreover, the establishment of the caliphate as a hereditary institution brought the issue of political legitimacy to the forefront of Islamic political thought. *Conclusion.* In conclusion, the ascension of the Umayyad dynasty represents a decisive stage in Islamic history that led to a transformation of political governance. This period significantly influenced the subsequent political experience of Islamic states and provided the historical foundation for the establishment of Abbasid rule.

Keywords: Umayyad dynasty, Mu'awiya ibn Abu Sufyan, caliphate, hereditary rule, Islamic history, Battle of Siffin, Karbala events

For citation: Temirkhanov B., Sambet M. The ascension of the Umayyad dynasty and a new political stage in Islamic history // Scientific Journal “Central Asian courier”. 2026. Vol. 2. No. 1. Pp. 152-166. (In Kaz.). DOI: [10.64970/3105-241X_2026_2_1_152-166](https://doi.org/10.64970/3105-241X_2026_2_1_152-166)

ӘМӘУИ ӘУЛЕТІНІҢ БИЛІККЕ КЕЛУІ ЖӘНЕ ИСЛАМ ТАРИХЫНДАҒЫ ЖАҢА САЯСИ КЕЗЕҢ

Батыржан Темирханов¹, Мейірбек Сәмбет²

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Түркістан, Қазақстан Республикасы)
Ясауитану ғылыми-зерттеу институты, жетекші ғылыми қызметкер, PhD
<https://orcid.org/0000-0001-7419-0335>. E-mail: batyrzhantemirkhanov@gmail.com

²Мармара Университеті, Әлеуметтік ғылымдар институты, Түркі-ислам өнер тарихы бөлімі
(Ыстамбұл, Түркия Республикасы)
Докторант, Түркі-ислам өнер тарихы бөлімі
<https://orcid.org/0009-0006-1362-8894>. E-mail: meirbek.sambet@ayu.edu.kz

Аңдатпа. *Kіріспе.* Ислам тарихындағы Рашид халифалар кезеңінен кейінгі уақыт саяси тұрақсыздықтармен, ішкі қайшылықтармен және билік үшін күреспен сипатталады. Осы күрделі тарихи жағдайда билікке келген Әмәуи әулеті ислам қоғамында басқару жүйесінің түбегейлі өзгеруіне себеп болды. Әмәуилер дәуірі халифалық институттың жаңа саяси сипат алуымен ерекшеленіп, ислам тарихында жаңа кезеңнің басталуына негіз қалады. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері* – Мақаланың мақсаты – Әмәуи әулетінің билікке келуі үдерісін, оның тарихи-саяси алғышарттарын және ислам тарихындағы жаңа саяси кезең ретінде қалыптасу ерекшеліктерін талдау. Осы мақсатқа жету үшін Әмәуи әулетінің әлеуметтік-тектік негізі, Мұғауия б. Әбу Суфиянның билікке келу жолдары, халифалық басқарудың мұрагерлік жүйеге ауысу себептері және бұл өзгерістердің ислам қоғамына тигізген ықпалы зерттеледі. *Нәтижелер.* Зерттеу нәтижесінде Әмәуи билігінің орталықтандырылған мемлекеттік жүйені қалыптастыруда маңызды рөл атқарғаны, басқарудың әкімшілік және әскери құрылымдарының күшейгені анықталды. Сонымен қатар халифалықтың мұрагерлік сипат алуы ислам саяси ойында биліктің легитимдігі мәселесін алдыңғы қатарға шығарғаны дәлелденді. *Қорытынды.* Қорытындылай келе, Әмәуи әулетінің билікке келуі ислам тарихында саяси басқару формасының өзгеруіне алып келген шешуші кезең болып табылады. Бұл дәуір кейінгі ислам мемлекеттерінің саяси тәжірибесіне ықпал етіп, Аббаси билігінің қалыптасуына тарихи негіз қалады.

Түйін сөздер: Әмәуи әулеті, Мұғауия б. Әбу Суфиян, халифалық, мұрагерлік билік, ислам тарихы, Сыффин шайқасы, Кербела оқиғасы

Дәйексөз үшін: Темирханов Б., Сәмбет М. Әмәуи әулетінің билікке келуі және ислам тарихындағы жаңа саяси кезең // Scientific Journal “Central Asian courier”. 2026. Т. 2. № 1. 152-166 бб. (Қазақш.). DOI: 10.64970/3105-241X_2026_2_1_152-166

ПРИХОД К ВЛАСТИ ДИНАСТИИ ОМЕЙЯДОВ И НОВЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЭТАП В ИСТОРИИ ИСЛАМА

Батыржан Темирханов¹, Мейірбек Сәмбет²

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Туркестан, Республика Казахстан)
Научно-исследовательский институт Ясави, ведущий научный сотрудник, PhD
<https://orcid.org/0000-0001-7419-0335>. E-mail: batyrzhantemirkhanov@gmail.com

²Университет Мармара, Институт Социальных наук,
Отдел Историй тюрко-исламского искусства
(Стамбул, Турецкая Республика)
Докторант, Отдела Историй тюрко-исламского искусства
<https://orcid.org/0009-0006-1362-8894>. E-mail: meirbek.sambet@ayu.edu.kz

Аннотация. *Введение.* Период исламской истории после эпохи Праведных халифов характеризуется политической нестабильностью, внутренними противоречиями и ожесточённой борьбой за власть. В этих сложных исторических условиях приход к власти династии Омейядов привёл к коренным изменениям в системе управления исламского общества. Омейядский период отличается формированием нового политического облика института халифата и стал основой начала нового этапа в истории ислама. *Цель и задачи исследования* – Целью статьи является анализ процесса прихода к власти династии Омейядов, его историко-политических предпосылок, а также особенностей формирования нового политического этапа в истории ислама. Для достижения данной цели рассматриваются социально-родовые основы династии Омейядов, пути прихода к власти Му‘авии ибн Абу Суфьяна, причины перехода халифатского управления к наследственной системе, а также влияние этих изменений на исламское общество. *Результаты.* В ходе исследования установлено, что власть Омейядов сыграла важную роль в формировании централизованной государственной системы и укреплении административных и военных структур управления. Кроме того, доказано, что придание халифату наследственного характера выдвинуло проблему легитимности власти на передний план исламской политической мысли. *Выводы.* В заключение отмечается, что приход к власти династии Омейядов стал решающим этапом в истории ислама, приведшим к изменению формы политического управления. Данный период оказал существенное влияние на последующий политический опыт исламских государств и создал историческую основу для формирования власти Аббасидов.

Ключевые слова: династия Омейядов, Му‘авия ибн Абу Суфьян, халифат, наследственная власть, история ислама, битва при Сиффине, событие Кербелы

Для цитирования: Темирханов Б., Самбет М. Приход к власти династии омейядов и новый политический этап в истории ислама // Scientific Journal “Central Asian courier”. 2026. Т. 2. № 1. С. 152-166. (На Каз.). DOI: 10.64970/3105-241X_2026_2_1_152-166

Кіріспе. Ислам тарихындағы Рашид халифалар дәуірінен кейінгі кезең саяси биліктің сипаты, басқару формасы және қоғам құрылымы тұрғысынан түбегейлі өзгерістерге толы болды. Осы өзгерістердің ең маңыздыларының бірі – Мұғауия б. Әбу Суфиянның халифалық билікке келуімен бірге Әмәуи мемлекетінің құрылуы және астананың Шам қаласына көшірілуі еді. Бұл оқиға ислам саяси тарихында жаңа дәуірдің басталуын білдіріп, халифалық институттың мазмұны мен қызметіне елеулі ықпал етті.

Әмәуи әулеті исламға дейінгі кезеңнің өзінде Меккедегі беделді Құрайш тайпаларының бірі ретінде танылып, әкімшілік және әскери істерде маңызды рөл атқарған. Исламды қабылдауы салыстырмалы түрде кеш жүзеге асқанымен, Әз. Пайғамбар (с.а.у.) мен Рашид халифалар кезеңінде Әмәуи әулетінің өкілдері мемлекеттік басқару ісіне белсенді түрде араласты. Әсіресе Мұғауия б. Әбу Суфиянның Сириядағы әкімдігі мен кейінгі халифалығы Әмәуи билігінің институционалдық негізін қалады.

Бұл мақалада Әмәуи мемлекетінің құрылу алғышарттары, Мұғауия мен Язид кезеңіндегі саяси үдерістер, халифалықтың мұрагерлік сипатқа ауысуы, Кербела оқиғасы, ішкі оппозициялық қозғалыстар, мауали мәселесі және Әмәуи билігінің ислам тарихындағы орны кешенді түрде талданады. Осы арқылы Әмәуи билігінің қалыптасуы мен дамуының себеп-салдарлық байланыстары ашып көрсетіледі.

Материалдар мен әдіс-тәсілдері. Зерттеуде ислам тарихының классикалық дереккөздеріне, тарихи-хронологиялық баяндауларға және ортағасырлық мұсылман тарихшыларының мәліметтеріне негізделген мәтіндер пайдаланылды. Негізгі материалдар ретінде Әмәуи мемлекетінің құрылуы, билік жүйесі, ішкі және сыртқы саяси үдерістеріне қатысты тарихи оқиғаларды сипаттайтын жазба деректер алынды.

Әдістемелік тұрғыдан зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс қолданылып, Рашид халифалар кезеңіндегі басқару жүйесі мен Әмәуи дәуіріндегі билік формасы салыстырылды. Сонымен қатар, саяси-талдамалық әдіс арқылы халифалықтың мұрагерлік сипатқа көшуі, билікке қарсы қозғалыстар мен әлеуметтік топтардың (мауали, харижиттер, шиіттер) ұстанымдары сарапталды.

Оқиғаларды жүйелеу мақсатында хронологиялық әдіс пайдаланылып, Мұғауия б. Әбу Суфияннан бастап Әмәуи мемлекетінің құлауына дейінгі негізгі кезеңдер бірізді түрде қарастырылды. Бұл әдістер Әмәуи билігінің ішкі құрылымын, басқару тәжірибесін және қоғамдағы әлеуметтік-саяси өзгерістерді жан-жақты талдауға мүмкіндік берді.

Талқылау

Зерттеу нәтижелері Әмәуи билігінің ислам тарихындағы ең күрделі әрі қайшылықты кезеңдердің бірі болғанын көрсетеді. Мұғауия б. Әбу Суфиянның халифалыққа келуімен бірге басқару ісінде орталықтандыру күшейіп, әскери-саяси тұрақтылық қамтамасыз етілгенімен, халифалықтың мұрагерлік жүйеге көшуі қоғамда терең қарсылықтар туғызды. Бұл өзгеріс кеңеске (шура) негізделген басқару дәстүрінен алшақтауға алып келіп, халифалықтың діни-саяси беделіне нұқсан келтірді.

Язид кезеңінде орын алған Кербела және Харра оқиғалары Әмәуи билігінің легитимдігіне қатысты пікірталастарды одан әрі күшейтті. Хз. Хусейннің шейіт болуы мұсылман қоғамының санасында терең із қалдырып, Әмәуи әулетіне қарсы көтерілістердің идеологиялық негізіне айналды. Бұл жағдай шиіттік қозғалыстардың күшеюіне және билікке қарсы түрлі оппозициялық күштердің пайда болуына ықпал етті.

Сонымен қатар, Әмәуи билігінің араб үстемдігіне негізделуі мауали мәселесін ушықтырды. Араб емес мұсылмандардың әлеуметтік және экономикалық тұрғыдан шеттетілуі мемлекет ішіндегі теңсіздікті арттырып, кейінгі Аббаси қозғалысының әлеуметтік тірегіне айналды. Дегенмен, Омар б. Абдулазиз кезеңінде жүргізілген әділетті саясат қысқа мерзім ішінде әлеуметтік тұрақтылық орнатып, исламның кең көлемде таралуына жағдай жасады.

Жалпы алғанда, Әмәуи билігі бір жағынан ислам географиясының кеңеюіне, мемлекеттік басқарудың қалыптасуына зор үлес қосса, екінші жағынан ішкі саяси қақтығыстар, әлеуметтік теңсіздік пен билік легитимдігі мәселелері салдарынан күйреуге ұшырады. Осы тұрғыдан алғанда, Әмәуи кезеңі ислам саяси ойы мен басқару тәжірибесінің эволюциясын түсінуде маңызды тарихи сабақ болып табылады.

Зерттеу нәтижелері

1. Әмәуилер және Әмәуи билігінің құрылу кезеңі

Рашид халифалардан кейін Мұғауия б. Әбу Суфиян халифа болып, мемлекеттің орталығын Шамға көшіруімен тағы бір жаңа мемлекет құрылды. Шамда құрылған бұл мемлекет Әмәуиұлдары тарапынан басқарылғандықтан, елдің тұтастай атауы Әмәуилер билігі деп аталды.

Әмәуиұлдары Хашимұлдарымен бірге исламға дейін Меккедегі беделді тайпалардың алдыңғы қатарында болды. Қаланы жүйелі басқарумен міндеттелген Әмәуиұлдары соғыстарда әскери жасақтың қолбасшысы қызметтерін қоса атқарса, Әз. Пайғамбардың (с.а.у.) тайпасы болған Хашимұлдарының міндеті, келген қажыларды су және азық-түлікпен қамтамасыз ету болатын. Әз. Пайғамбар (с.а.у.) оларды исламға шақырған кезде, қаланы басқару ісінде екі тайпа арасындағы ежелден келе жатқан өзара бәсекелестігі айқын сезіле бастады. Бәлкім, осы себептен Мекке кезеңінде Әмәуиұлдарынан мұсылмандықты қабылдағандардың саны аз

болды. Бұл әулеттен шыққан алғашқы мұсылмандар Осман б. Аффан, Халид б. Саид және Өз. Пайғамбарға (с.а.у.) тұрмысқа шыққан әрі осылайша мүміндердің анасы атағына ие болған Әбу Суфьянның қызы Умму Хабиба еді. Әмәуиұлдарының Исламды қабылдауы көбіне Мекке алынғаннан кейінгі кезеңде жүзеге асты (Ferruh, 2025: 74-75).

Әмәуи әулетінен тарағандар Өз. Пайғамбар (с.а.у.) және халифалар кезеңінде маңызды әрі жауапты міндеттерде қызмет атқарды. Мекке қаласы мұсылмандарға қараған күні Ислам дінін қабылдаған Мұғауия да осы адамдардың қатарында болды. Мұғауия б. Әбу Суфиян, Өз. Пайғамбардың Құран жазатын хатшыларының арасында орын алды, Сирияны жаулап алу кезінде ислам әскерлерін басқарды, кейінірек оны Хз. Омар (р.а.) Шам аймағының әкімі етіп тағайындады. Әмәуиұлдарының әсіресе әкімдік қызмет сияқты мемлекеттік басқаруларда көбірек міндеттер ала бастауы, Хз. Османның халифалығы кезінде Мұғауия б. Әбу Суфиянға Сириядағы барлық аймақтардың жауапкершілігін тапсыруымен жалғасты (İbn Kesîr, C. 8, s. 7).

Мұғауия б. Әбу Суфиян, Хз. Осман шейіт болғаннан кейін оның ең жақын туысы ретінде Османға қастандық жасағандарды табуды талап етіп, Хз. Әлидің халифалығын қабылдамай жаңа халифаны кеңестің шешімі таңдау керектігін алға тартты. Осы ұстанымның нәтижесінде орын алған Сыффіндегі қақтығыстар, төрелік оқиғасымен тағы бір күтпеген жағдай алдарынан шыға келді. Төрелік болғанға дейін халифалыққа үміткерлігін ашық жарияламаған Мұғауия б. Әбу Суфиян, бұл оқиғадан кейін халифалыққа ұсынылған қатысушылар қатарынан орын алды.

Төрелік оқиғасы мәселені шешуден гөрі жағдайды одан әрі ушықтырып жатқан кезде Хз. Әлиге қастандық жасалды, ал бұл оқиғадан кейін Ирак халқы Хз. Әлидің ұлы Хз. Хасанның айналасына жиналды. Мұғауия болса сол кезде Иерусалим халқынан байғат (қолдау) алады. Әкесінен соң артынша халифа ретінде тағайындалған Хз. Хасан өзін қолдаған Ирак халқына сеніңкіремей, Мұғауия б. Әбу Суфиянмен күресті тоқтатып, кейбір шарттар негізінде халифалықтан бас тартты. Бұдан соң Куфаға келген Мұғауия халықтың қолдауын (байғат) алып, өзінің халифалығын жариялаған кезде Әмәуи билігінің құрылуына ешқандай кедергі қалмады. Мұғауия б. Әбу Суфиян орнатқан билік пен басшылық тек бір адам тарапынан жинақталғандықтан бұл жылға «бірлік жылы» деген ат берілді.

«Халифатулла (Алла Тағаланың халифасы)» атағын қолданған Мұғауия б. Әбу Суфиян, өзінен алдыңғы басқарушыларға қарағанда халифалық қызметке қылыштың күшімен келгендіктен Ислам тарихындағы жаңа дәуірдің басталуына себепкер болды. Ол халифалыққа келген соң елдің астанасын Шамға көшірді. Бұған қоса ол, Арабтар арасында баһадүр ретінде танымал болған Амр б. Асты Египетке, Муғира б. Шуғбаны Куфаға, Зияд б. Абихті болса Басраның әкімі етіп тағайындау арқылы өз билігін барынша нығайтуға тырысты. Ол өзінің халифалық еткен тұсында Түркістан аймағы мен Анадолыға көптеген әскерлер жіберіп отырды; Стамбұл алғаш рет Мұғауияның басшылығы кезінде мұсылмандар тарапынан қоршауға алынды. Сондай-ақ осы тұста Солтүстік Африка жорықтары қарқынды жүрді және аймақта Кайреван деп аталатын әскери лагерь құрылды. 661-750 жылдар аралығында билік жүргізген Әмәуи мемлекетінің алғашқы үш билеушісі - Суфияни, ал қалған он бірі - әулеттің Маруани тармағы тарапынан басқарылды.

2. Язид кезеңі және орын алған оқиғалар

Әмәуи билігінің екінші халифасы болған Язидтің балалық шағы нағашыларының жанында шөлді аймақта өтті. Язид мұнда әдеби араб тілінен басқа атқа мініп, қару қолдануды үйренді. Дамашыққа қайта оралған ұлының тәрбиесімен айналысқан Мұғауия, ұлына жеке мұғалімдерді жалдап, әр түрлі салаларда, әсіресе шежіре ғылымында білім алуды қамтамасыз етті. Алайда, бұл кезеңде Язидтің шамадан тыс аң аулауға деген қызығушылығы және кейбір жағымсыз әдеттері оның сынға ұшырауына себеп болды. Өз ұлын тақ мұрагері ретінде жарияламақ болған Мұғауия, Язидтің халық алдындағы беделін көтеру үшін оны қолбасшылық және қажылық істерінде әмір (басшы) сияқты қызметтерге тағайындады.

680 жылы халифалық орынға отырған Язид, әкесі Мұғауияның саясатын одан әрі жалғастырды және өзі тағайындаған әкімдердің ешбірін ауыстырмады. Үш жылға созылған оның халифалығы кезінде көптеген аймақтарда мұсылман территориясын ұлғайту әрекеті

саябырсып, Византияға қарсы жорықтар тоқтатылды. Солтүстік Африкада қызу жүріп жатқан әскери шабуылдар аз уақытта мұсылман армиясының ауыр жеңілісімен аяқталды. Аңшылыққа, поэзия мен музыкаға өте құштар болған Язид көп уақытын осындай жиындарда өткізіп, басқаруды өзі өкілеттік берген әкімдеріне тапсырды. Ислам тарихында Язид кезеңі көбіне мұсылмандардың көңілін жылататын Кербела мен Харра сияқты жан түршігерлік оқиғалармен еске түседі (Кіліс, 2013: 513–514).

2.1. Халифалықтың салтанаттық басқаруға ауысуы және бұған қарсылықтар

Ислам тарихында маңызды оқиға ретінде саналатын халифалық басқарудың салтанаттық басқаруға ауысуы Мұғауияның, ұлы Язидті өзінен кейінгі тақ мұрагері етіп тағайындауымен басталды. Мұғауия елінің жарқын өмір сүруін сылтау етіп, өзі тірі кезінде халықтан ұлының атынан қолдау жинауға (байғат алуға) шешім қабылдайды. Осы шешімді жүзеге асырмас бұрын, ол Язидті маңызды міндеттерге тарту арқылы қоғам алдында баласының қалыптасқан жағымсыз бейнесін жоюға тырысты. Екінші жағынан, ол мұсылмандардың ішінен халифалық сайлау ісі қайтадан келіспеушілікке, мемлекеттің бөлінуіне және көп қан төгілуіне алып келеді деген негізсіз қауесеттерді халық арасында таратып, өз ойының ақылға қонымды екендігін негіздей бастады. Осы дайындықтардан кейін ұлын мұрагер ханзада ретінде күн тәртібіне шығарған Мұғауияның бұл бастамасы жалпы Шам аймақтарында құп қабылданды. Куфа мен Басра тұрғындары да әкімдердің қажырлы еңбегінің нәтижесінде бұл бастамаға мойынсұнды. Халифаның шешіміне қарсы шыққан жалғыз аймақ – Хижаз аймағы болды.

Хижаздың қолдауына да ие болғысы келген Мұғауия, сахабалардың балаларын салтанаттық басқару мәселесінде өз пікіріне көндіру үшін Мәдинаға барды; сол жерде Хусейн б. Әли, Абдулла б. Омар, Абдуррахман б. Әбу Бәкір, Абдулла б. Аббас және Абдулла б. Зүбәйрмен оңаша кездесулер өткізді. Кездесу барысында сахаба ұлдары, егер бұл жүзеге асқан жағдайда кеңеске негізделген халифалықтың орнын салтанаттық басқару басатынын және мұның үмбеттің пайдасына болмайтындығын жеткізіп қарсылықтарын білдіреді. Бұдан соң Мұғауия, Хз. Айшамен кездесіп өз пікірін қолдауды сұрағанымен, ешқандай нәтиже ала алмайды.

Язидтің тақ мұрагері болуына сахабалардың балаларын көндіру әрекетін жалғастырған Мұғауия қажылық маусымында Меккеге барып, олармен қайтадан кездесті, бірақ нәтижеге жете алмады. Осыған қарамастан ол мешітте сөз сөйлеп, өзі сипаттаған «мұсылмандардың беделділері және ең жақсылары» деп атаған сахабалардың балалары Язидтің мұрагерлігіне келісіп, халықтан қолдау талап ететінін жариялады. Ол сөзін бастамас бұрын қарсылық танытатындардың «мойынын кесемін» деп қорқытқандықтан, ешкім қарсылық көрсете алмады. Осылайша күшпен болса да Хижаздан байғат алынып, Язидтің мұрагерлігіне ешбір кедергі болмады.

Биліктің мұрагерлік арқылы басқарылу идеясын дұрыс деп таппаған Хижаз халқы, халифа сайлауында кеңес (шура) арқылы тағайындау дәстүрінен бас тартып сахабалардың тәжірибесінен теріс айналуы деп таппады. Тіпті Абдулла б. Зүбәйр өзінің ырқына қарай көндіргісі келген Мұғауияға Әз. Пайғамбар (с.а.у.), Хз. Әбу Бәкір және Хз. Омардың тәжірибелерін есіне салып, оған солардың бірін таңдауға кеңес берді. Язидтің жеке басына қатысты жағымсыз пікірлерден басқа, аймақ тұрғындарының мұрагерлік басқару тәжірибесімен таныс болмауы да салтанаттық басқару жүйесіне қарсылық білдіруін күшейтті. Халифалық тек саяси ғана емес, сонымен бірге діни билікті де білдіретін болғандықтан, халифаны сайлау кеңестер мен төзімділікке негізделген болуы өте маңызды болды. Мұрагерлік биліктің құрылуы жағдайында бұл принциптерден бас тартқан болып есептеліп, бұған қарсылықтардың артуы негізгі себеп ретінде байқалды (Арак, 2022: 75–77).

2.2. Хз. Хусейн және Кербела оқиғасы

Язидтің тақ мұрагері болуы жөнінде сахаба балаларынан келісімін ала алмаған Мұғауия, ұлына өлім алдында мынадай өсиет еткен болатын: «...Саған қарсы пікір білдіретін тек мына төрт адамнан ғана қорқамын. Бұлар; Әлидің ұлы Хусейн, Омардың ұлы Абдулла, Зүбәйрдың ұлы Абдулла және Әбу Бәкірдің ұлы Абдуррахман. Омардың ұлы Абдулла - өзін ғибадат етуге арнаған адам. Егер одан басқа саған итағат етпеген ешкім қалмаса, ол саған мойнсұнады.

Әлидің ұлы Хусейн тез әсерленгіш адам, Ирак халқы оны қарсы шығуға үгіттемей отыра алмайды. Егер ол қарсы шыққанда сен жеңіске жетсең, оған жақсы қарым-қатынаста бол, өйткені ол Әз. Мұхаммедке (с.а.у.) өте жақын...» (Taberî, С 5, s. 322).

Мұғауия болжағандай, сахабалардың ұлдары алдыңғы басқару түрінен салтанаттыққа көшкен Язидке итағат етпеді. Мәдина қаласының әкімі Уалид б. Утба, Язидтің бұйрығымен оларды итағат етуге көндіру үшін әкімдік сарайына шақырту жіберді. Зүбәйр бұл шақыруға жауап бермей жасырын түрде Меккеге қарай жол тартады. Ал Хз. Хусейн болса әкімге келіп, көпшіліктің алдында жасалмаған билікке итағат етудің жеке-дара ешқандай мағынасы болмайтынын жеткізіп қайтып кетеді. Кейінірек бауыры Мұхаммед б. Ханафияны Мәдинада қалдырып, өзі отбасы мүшелерімен бірге Меккеге барады. Абдулла б. Омар мен Абдулла б. Аббас болса, қалада қалғандармен қосылып басшыға мойысұнды (Taberî, С 5, 338–343).

Язид бұлардың қолдауына (байғат алуға) ие болу мәселелерімен айналысып жатқанда, Куфа халқы Әлидің ұлы Хусейнге хаттар жіберіп, оны өз қалаларына шақырды. Куфа аймағы қашанда Хз. Әлидің ең үлкен қолдаушысы болды, бірақ кейінгі билік үшін күресте жеңіліп, орталық болу дәрежесін сақтап қала алмады. Осы себепті олар Әмәуилерге қарсы шығу үшін барлық мүмкіндікті пайдаланды. Олар Хусейнге жіберген хатында, егер ол Куфаға келер болса, халифа ретінде оған ант беріп, Язидке қарсы күресеміз деп уәде берді. Осы мәндегі шақырулар жиілей бастаған соң Муслим б. Акилды жіберген Хз. Хусейн, одан қаладағы жағдайды тексеріп хабарлауды өтінеді.

Муслим б. Акил қалаға барғанда оны жақсы күтіп алады және Мұхтар ас-Сакафидің үйінде жүргізілген құпия әрекеттер нәтижесінде Хз. Хусейннің атынан күресуге уәде бергендердің саны едәуір өскенін көреді. Осыдан кейін Муслим жағдайды Хз. Хусейнге бір хат негізінде жазып жібереді. Язид қаладағы бұл жағдайға немқұрайлы қарағанын естіп, әкімді қызметінен босатады. Орнына тағайындалған жаңа әкім Убайдулла б. Зияд, Ирак халқының халифаға қарсы әрекет жасауының түбі өте ауыр болатынын айтып қорқытқанда, қала халқы Куфа әкімшілігінің қатаң қадағалауына іліккен Муслимнің айналасынан алыстай бастайды.

Муслим б. Акил бұл қозғалысты жария түрде жүргізу керектігіне үндеу жасағанда, Хз. Хусейн жақтаушылары әкімдік сарайының алдына жинала бастады. Алайда, әкім тайпа көсемдеріне айтқызыған бәтуалы сөздері арқылы сондағы билікке наразы болған көпшілікті таратты. Сондай-ақ, қаланың барлық шығу жолдарын жауып, қашып кетуге тырысқан Муслимді ұстап бергендерге сыйақы ұсынды. Муслим жағдайдың күрделенген бет алысын Хз. Хусейнге хабарлауға мүмкіндігі болмай жатып өзі өмірмен қош айтысады (Taberî, С 5, 347–381).

Болып жатқан оқиғалардан бейхабар түрде жолға шығуға дайындалған Хз. Хусейн, Куфалықтарға сену керек еместігі жөнінде қаншама ескертулерге қарамай алған бетінен қайтпайды. Муслим б. Акилдың тағдыры жайлы қаралы хабарды жолда келе жатқанда біледі және кері қайтуды қалағандарға рұқсат бермей, Муслимның балалары әкесінің кегін алу жайлы табанды пікірде болғаны үшін әрмен қарай жол тартты. Хусейн жолда бара жатқанда Муслимның жағдайын нақтылап келу үшін жіберген Абдулла б. Бектурдың да қарсылас тарапынан өлім құшқанын хабар алады. Куфалықтардан үмітін үзген Хусейн, өзімен бірге Куфаға барудан бас тартатын серіктестерін өз жайына қалдырып, оларды түсіністікпен қарайтынын баяндайды. Нәтижесінде онымен бірге тек жақын туыстары ғана қалады.

Хз. Хусейн мен жанындағылар Кадисияда қонақтауға келген уақытында оларды бақылау арқылы Куфаға жеткізуге міндеттелген Хур б. Язидпен кездесті. Хз. Хур, Хусейнге зиян келтіруден сақтанып, әр істе орта ұстанымда болуға тырысты. Алайда Куфа әкімінің бұйрығымен ол, оларды сусыз қаңырап тұрған Кербела деген жерде қалуға мәжбүр етті.

Кербелада Хусейнмен күресу үшін жіберілген әскер басшылығында Омар б. Сағд б. Әбу Уаққас бар еді. Ол бұл жауапкершілікті мойнына алғысы келмегенімен, оны жақында тағайындалған Рай әкімдігінен босатамыз деп қорқытқан кезде оған келісімін берген болатын. Екі жақты қан төгілуін әсте қаламаған Омар б. Сағд, Хусейннің ұрыссыз қайтуға мүмкіндігі бар екендігі туралы хабарлайды. Хз. Хусейн, Язидке итағат етуден басқа амалы жоқ екенін айтқан әкімнің бұл өтінішінен бас тартады. Хз. Хусейннің шекаралас қалаларға барып күресу

немесе Язидтің өзімен кездесу талабы аймақ әкімі тарапынан қабылданбаған соң соғыстың болуы нақтылана түсті.

Екі тарап та хижри 61 жылы 10-шы Мухаррамда соғысқа дайындалды. Сонда Хз. Хусейн соңғы рет, Куфа тұрғындарының шақыртуы бойынша осында болғанын еске салғанымен, олар оны жоққа шығарды. Әмәуи жасағынан бөлініп, Хз. Хусейннің жағына шыққан Хур соғысты тоқтатуға қанша тырысқанымен оң нәтижеге жете алмады. Омар б. Сағд атқан алғашқы садақтың оғымен басталған шайқаста жақтастары Хз. Хусейнді қорғау үшін бар күшімен күрессе де, ұзақ уақыт бойы ешқандай қарсылық көрсете алмады. Хз. Хусейнге бағытталған шабуыл нәтижесінде айналасындағылардың бәрі шейіт болып, соңында Хз. Хусейн жалғыз қалады. Алғашында оны өлтіруге ешкімнің батылы бармады, бірақ соңында бір топ әскер бірігіп шабуылдады және Хз. Хусейнді шейіт етті. Соқтығысқаннан кейін Хусейннің шатырларына кіріп, заттарын тонаған Куфалықтар шейіттердің кесілген бастарын әкім Убайдулла б. Зиядқа апарды. Шәһидтердің мәйіттерін аймақта тұратын тайпа өкілдері жерледі (Yakubi, C. 2, s. 288–291; Belâzûri, C. 3, s. 395–426; Taberî, C. 5, s. 381–467).

Хз. Хусейннің өлтірілуінде өз өкінішін білдірген Язид, Кербеладан әкелінген Хз. Хусейннің отбасынан әйелі мен бала-шағасына материалдық көмек беріп, оларды Мәдинаға жібереді. Осыған қарамастан, Язид қайғылы оқиғаға жауапты аймақ әкімін еш жазаламады, керісінше оған арнайы өкілеттіктер беріп марапаттады.

Кербела оқиғасы ислам тарихындағы ең күрделі оқиғалардың бірі ретінде қарастырылады және бұл оқиғаның көңілге қаяу түсірер әсері бірнеше жылға созылды. Хз. Хусейннің шейіт болуы Әмәуи әулетінің мұсылман қоғамының алдында абыройының жоғалуына алып келгені сияқты, мемлекетке қарсы барлық түрдегі көтерілістер де үгіт-насихаттың негізіне айналды. Шын мәнінде, Хусейн шейіт болғаннан кейін Мәдинада толқулар күшейіп, халифаға қарсы шыққан Мәдина халқын бағындыра алмаған кезде қалаға жіберілген әскерлер көптеген мәдиналықтарды өлтіріп, қаланы тонады. Бұл азапты оқиға тарихта Харра оқиғасы деген атпен қалды. Екінші жағынан, халықтан қолдау табуға (байғат алуға) тырысқан Абдулла б. Зүбәйрдың тоғыз жыл бойы Әмәуи билігімен күресі кезінде Меккенің қоршауға алыну және Қағбаны өртеу сияқты кейбір өкінішті оқиғалар орын алды. Хз. Хусейнді жалғыз қалдырғанына өкінген Куфа халқының бастатқызын «Таууабун» қозғалысын Әмәуи билігі аяусыз түрде басты. Бұдан бөлек, Хусейннің кегін алу мақсатында қозғалыс жүргізген Мұхтар ас-Сақафи ішінара жетістікке жетсе де, мақсатына жете алмай сол жолда құрбан болды (Yakubi, C 2, s. 298-336).

2.3. Абдулла б. Зүбәйр оқиғасы және халифат үшін күрес

Абдулла б. Зүбәйр әшәр-и мұбашшарадан Зүбәйр б. Аууам мен Әбу Бәкір бинт Асманьң ұлы болды. Ол жастайынан әкесімен бірге қатысқан соғыстарда тәжірибе жинақтап, кейін Солтүстік Африкадағы жаулап алуларда айтарлықтай табыстарға жетті. Құранды көбейту үшін құрылған комиссия алқасына қатысты. Османьң шейіт болуынан соң шыққан оқиғаларда халифаны қорғауға тырысты. Халифа шейіт болғаннан кейін Хз. Әлиге қарсы шыққан оппозицияға қатысқан нағашы әпкесі Хз. Айшамен бірге соғысып, шайқаста ауыр жараланды.

Мұғауия б. Абу Суфиян ұлын тақ мұрагері ретінде сайлайтын кезде Абдулла б. Зүбәйр бұған қарсы шығып, Язид б. Мұғауияға серт беруден (байғат) бас тартты. Мәдинаның әкімі халифаны қолдауға көндіру үшін Абдулла б. Зүбәйрға кіріскен соң ол жақтастарымен бірге Меккеге аттанды. Абдулла б. Зүбәйр меккеліктердің қолдауымен өзіне қарсы жіберілген әскерлерге тойтарыс беріп, Кербелада Хусейн б. Әли шейіт болған соң өзі оппозицияның басшысы болды.

683 жылы Язид жіберген Хусейн б. Нумайрдың қол астындағы әскер Меккеге қарай жолға шыққанда әл-Харам мешітін қорғау үшін харижиттер, Мұхтар ас-Сақафи және кейбір қарулы жасақтар Меккеге келді. Осы мақсатта Хабаштанның Нажашисі Абдулла б. Зүбайрды қолдауға екі жүз адамдық әскери бөлімді жіберді. Бұл соғыстағы ең азапты оқиға екі жақтың ұзақ күресі кезінде Қағбадағы шыққан өрт болды. Хусейн б. Нумайр алпыс төрт күнге созылған қоршауды Язид б. Мұғауия кенеттен қайтыс болғаннан кейін ғана тоқтатты. Абдулла б. Зүбәйр осы өзгерістерден кейін Сириядан басқа барлық исламдық аймақтардан байғат алып,

өзінің халифалығын жариялады. Әкесінің орнына отырған Язидтің ұлы Мұғауия сириялықтардан ант алғанымен, ол халифалық орында ұзақ уақыт қалмай босайды, артынан өзі де қайтыс болды.

II. Мұғауия қайтыс болғаннан кейін билікте бастық пайда болды. Тіпті Дамашықта кейбір топтар өз араларында Абдулла б. Зүбәйрге байғат етуді талқылай бастады. Убайдулла б. Зиядтың күш-жігерімен Әмәуиұлдары Жабия қаласына жиналды және ұзақ талқылау нәтижесінде отбасының ең үлкені Маруан б. Хакимге серт берді. Осылайша халифалықтың тағы бір тармағы Әмәуиұлдарының ішінде Суфиянилерден Маруанилерге өтті.

Маруан б. Хакимнің алғашқы амалы Абдулла б. Зүбәйрге соғыс жариялаудан басталды. Хижазға жіберген әскері Абдулла б. Зүбәйрден жеңілсе де, халифа Ирак пен Мысырды қайтарып алды. Абдулла б. Зүбәйрдің Палестинаны алу үшін жіберген әскерінің сәтсіздікке ұшырауымен Сирия, Палестина және Мысыр Әмәуи әкімшілігінде; Хижаз және шығыс облыстары Абдулла б. Зүбәйрдің билігінде қалды.

Маруан б. Хаким қайтыс болған соң халифалыққа келген ұлы Абдулмалик б. Маруан бір жағынан Абдулла б. Зүбәйрмен, бір жағынан өз аймағындағы ішкі мәселелермен де айналысуға мәжбүр болды. Абдулла б. Зүбәйр Мекке қоршауында қолдау тапқанымен, кейін өзара мүдделерінде келіспеген харижилерді 686 жылы талқандады. Бұған қоса, Хз. Хусейннің кегін Әмәуилерден алу үшін жолға шыққаны айтылған Мұхтар әс-Сақафи де Қағбаның қоршауы кезінде Абдулла б. Зүбәйрді қолдады. Алайда кейіннен Абдулла б. Зүбәйрмен пікірлері келіспеген Мұхтар әс-Сақафи одан Басрадан тыс шығыс облыстарды қарамағына алды. 687 жылы Абдулла б. Зүбәйр ағасы Мұсабтың қолбасшылығында жіберген әскерімен Мұхтар әс-Сақадиді жеңіп, бұл аймаққа қайтадан үстемдік жүргізді.

Әмәуи мемлекетінің екінші негізін қалаушы Әбдулмәлік б. Маруан өзінің жорықтарында Мұсабқа қарсы едәуір жетістіктерге жетіп, Хижаздан тыс басқа да аймақта үстемдік құрды. Оның тапсырмасымен жіберілген Хажжаж б. Юсуф әс-Сақадидің басқаруындағы әскер екінші рет Меккені қоршауға алып, қажылық маусымы болса да, катапультаармен қалаға тастар жаудырды. Алты айдан астам қоршаудан кейін қаладағы азық-түлік толығымен таусылып, аштық басталды. Қолайсыз жағдайлар адам төзгісіз мөлшерге жеткенде Абдулла б. Зүбәйрдің жақтастары да азайды. Ақырында Меккеден кеткен Абдулла б. Зүбәйр 692 жылы өлтірілді.

3. Бірқатар территорияның алынуы мен Ислам географиясының кеңеюі

Хз. Осман халифалығының соңғы жылдарында және Хз. Әли дәуіріндегі ішкі қайшылықтардың салдарынан тоқырап қалған ислам шекарасын ұлғайту әрекеттері Мұғауияның саяси тұрақтылығымен тағы да қарқын алды. Анадолы мен Армения, Хорасан мен Синд, Солтүстік Африка және Андалусия сияқты үш тарапта басталған мұсылмандардың шекарасы Әмәуи мемлекетінің тұсында батыста Атлант мұхитынан шығыста Үнді мұхитына дейін созылып, одан әрі кеңейді. Солтүстікте Кавказ, оңтүстігінде Солтүстік Африкаға жетті. Жаулап алулармен кең географияға тараған Ислам дінін көпшілік қабылдаса, мұсылман болуды қабылдамағандар жизия төлеу шартымен өз діндерін еркін ұстануына мүмкіндік алды.

4. Омар б. Абдулазиз кезеңі және Исламның қысқа уақыт ішінде таралуы

Омар б. Абдулазиз жиырма бес жасында бастаған Мәдинадағы әкімдік қызметін жеті жыл бойы жалғастырды. Ол Сүлеймен б. Абдулмаликтің өсиет етуімен 717 жылы халифа болып сайланады. Әкімдік қызметі кезіндегі мемлекеттік істерді кеңес арқылы жүргізу дәстүрін, екі жарым жылға жуық созылған халифалық кезінде де жалғастырды. Мемлекеттік істерге қатысты шешімдер Құран мен сүннетті жақсы білетін ғалымдардан құралған кеңес жиналыстарына қатысушылардың келісімімен қабылданды (Ibn Sa'd, C 7, s. 328).

Омар б. Абдулазидің басқару кезіндегі алғашқы әрекеті Стамбұлды қоршауға алған Маслама б. Абдулмаликтің әскерін кері қайтару болды. Мәуреннахрға қарсы әскери жорықтар тоқтатылып, шекараларық аймақтардың қорғалуы мақсатында тек Византияға қарсы жазғы және қысқы жорықтар ғана жүргізіліп отырды. Оның халифалығы кезінде Әзірбайжан мен Арменияға шабуыл жасаған Хазарлар Ислам күштері тарапынан жеңіліске ұшырады және Андалусиядағы ислам әскерлері Пиренейден өтіп, Оңтүстік Францияға қарай жылжыды (Муталиев, Темирханов Сауырқан, 2025: 86-101). Омар б. Абдулазиз ислам дінін көбіне

шақыру хаттарын жолдау мен арнайы делегациялар жіберу арқылы жаюды көздеді. Мұсылман болғандарға қатысты салық салынбайды деген хабарламадан кейін Берберлердің едәуір бөлігі, Хорасан мен Египет тұрғындарының көпшілігі және кейбір үнді билеушілері мұсылмандықты қабылдады.

Омар б. Абдулазиз өзінің халифалығы кезінде әлеуметтік бейбітшілікті қамтамасыз ету үшін халықты қанап, әділетсіздікке жол беретін әкімдер мен шенеуніктерді қызметінен босатты. Сондай-ақ қызметке тағайындау кезінде руластарынан гөрі басқарушылардың қадір-қасиеті мен биліктіліктеріне аса мән берді және оның бұл бастамасы көптеген халықтардың исламға келуіне әсер етті (İbn Sa'd, C 7, s. 335-375; İbn Kesîr, C 12, s. 657-659).

Ел ішіндегі халықтың бейбіт өмір сүруіне аса мән берген Омар б. Абдулазиз, билікке қарсы топтарды өз ықпалына көндіру саясатын ұстану арқылы келіссөздер әдісін жүргізді. Егер де тікелей қарсы шығуға кіріспей, тек халық арасында тәртіпсіздік туындатып жатса, олармен әртүрлі пікірдегі және діни топтарға төзімділікпен қараған әрі әкімдерінен де осы жолды таңдауын талап еткен-ді. Бірінші Әмәуи халифасы Мұғауия кезеңінен бері жалғасып келе жатқан жұма уағыздарындағы Әмәуи халифаларының мақталуы және Хз. Әлиге тіл тигізу әдетін жойып, орнына: нахыл сүресінің *«Шүбәсіз, Алла әділдікті, жақсылық жасауды және жақын туысына көмектесуді бұйырады. Сондай-ақ жаман істер мен қатыгездікке тыйым салады. Ол сіздерге ойлануға және соны ұстануға кеңес береді»* деген аятын оқуды бұйырды (Mes'ûdî, C 3, s. 184-191).

Омар б. Абдулазиздің халифалық уақыты қысқа болғанымен, ол мемлекеттің барлық аймағында дерлік бейбітшілік, тұрақтылық және жалпы сенім атмосферасын орната алды. Сауда-саттықпен айналысатындардан бөлек барлығының әл-ауқатын көтеру мақсатында оларға жалақы төлеуді жолға қойды. Ел қазынасына келген кірістердің бір бөлігі тұтқындарды құтқаруға және борышкерлерге көмек ретінде құрылған қорларға аударылып отырды (Yigit, 2007: 54). Жүргізілген әлеуметтік саясаттан басқа, сүннеттен бет бұрып бидғат пен жалған сенімдердің тарала бастағанын көріп, хадистерді жинақтау ісін қолға ала бастады. Омар б. Абдулазиз 720 жылы қайтыс болып, Алеппо маңындағы Дейру Симанға жерленді (İbn Sa'd, C 7, s. 395).

5. Әмәуи кезеңіндегі басқа да маңызды оқиғалар

Әмәуи билігі бірнеше саяси бастамаларын іске асырған кезде сол дәуірдегі ғалымдар тарапынан сынға ұшырады. Ғұламалар дінге қайшы келетін билік шешімдеріне қарсы үнсіз қалмай, өз пікірлерін айту үшін үнемі әрекет етті — кейде ауызша, кейде көтерілістерге қатысу арқылы. Мысалы, Хужр б. Адидің жұма күні Хз. Әлиді хұтбада жамандағаны үшін қарсы шыққанда өлім жазасына кесілуі діни тұрғыдан дұрыс еместігін ғалымдар айтып, билікке ескерту жасаған болатын. Қажет болған жағдайда ғұламалар белгілі топтармен бірігіп, билік саясатына қарсы шыққан Ибн аль-Ашастың көтерілісіне қатысты. Әһлі Бәйт мүшелері мен билік арасындағы қайшылықтарда олар көбіне Әһлі Бәйт жағында болды. Сол себепті Куфадағы билікке қарсы Зайд б. Әлидің әрекеттерінің басында, соның ішінде Әбу Ханифа сияқты белгілі ғалымдар да қолдау көрсетті (Özkan, 2008: 94–107).

Әмәуилерге қарсы тек Хз. Әлидің жақтаушылары ғана емес, Сыффин шайқасынан кейін пайда болған харижиттер де үнемі билікке қарсы тұрған топтардың бірі болды. Әмәуи билігін қиын жағдайға қондырған тағы бір себеп – тайпалық (асабия) түсінігіне негізделген тәжірибелер еді. Асабияның маңызы соншалықты, ол билік ауысқанға дейін саяси процестерге өз әсерін тигізіп отырды. Сонымен қатар, Әмәуилер билігі арабтардың үстемдігіне сүйенгендіктен, мауали санатындағы халық топтары тарапынан да наразылыққа және сынға ұшырады.

5.1. Мауали

Құқықтық термин ретінде «азат етілген құл» мағынасын білдіретін «Мәула» сөзінің көпшесі «Мауали» термині ислам тарихында ұлты араб емес мұсылмандарды сипаттау үшін қолданылған. Өз. Пайғамбар мен Хулафа-и Рашидин дәуірінде мауалилер араб мұсылмандарымен тең құқыққа ие болып, өзара бөлінушілікке әкелетін қиындықтарға тап болмаған. Алайда Мұғауияның билікке келуімен басталған Әмәуи мемлекетінің мауалилерге

көзқарасы өзгеше болды. Ислам шекарасына енген жаңа аймақтардың араб емес тайпалары араб мұсылмандарға берілген құқықтар мен мүмкіндіктерден айырылды. Мауалилер әскери қызметте көбінесе жаяу әскер ретінде қолданылып, байлыққа қатысудан шеттетілді және олжадан аз ғана пайда көрді. Дегенмен, бұл топ еркін ой саласында маңызды рөл атқарды. Мауалилер арасынан шыққан белгілі ғалымдар Мекке, Йемен, Египет, Сирия, Алжир және Хорасан сияқты орталықтарда білімін жетілдіріп, өз әсерін ислам әлемінде кеңінен көрсетті (Аудіні, 2003: 1–7).

Алғашқы ислам жорықтары кезінде мауалилер мұсылмандықты қабылдады. Шығыста ирандықтар мен түркілер, Солтүстік Африка мен Андалусиядағы Берберлер, Египеттегі Қыптилер сияқты топтардан құралған мауалилер Әмәуи кезеңінде екінші санатқа жатқызылды. Бұл арабтар мен мауалилер арасындағы бөлінушілікті уақыт өте ұлғайтып, әлеуметтік-саяси шиеленістерді күшейтті.

Әмәуилердің мұсылман болғандар арасында жүргізген бірқатар қолайсыз бастамалары мауалилердің билікке тікелей қарсылық көрсетуіне әсер етті. Абдулмалик б. Маруан кезеңінен бастап жаңа бастамалардың енгізілуімен жизия мен алым кірістері азайғанын көрген Ирак әкімі Хажжж, Исламды қабылдаған адамдардан алынбауы тиіс жизия салығын мауалилерден алу арқылы өтемақы тапты. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығын дамыту мақсатында мауалилерге қалаларға кіруге тыйым салынып, қалада тұратын мауалилерді ауылдар мен кенттерге қоныстануға мәжбүр етті.

Мауалилерге қарсы жүргізілген бұл бөлектеу саясаты Омар б. Абдулазиз кезеңіне дейін жалғасты. Халифа Омар б. Абдулазиз нәсілі араб емес мұсылмандарға салық салуға тыйым салғанымен, оның қайтыс болуынан кейін ескі тәжірибеге қайта оралып, салықтар қайтадан алынған.

Әмәуи билеушілерінің араб емес ұлттарға деген көзқарасының арқасында мауали топтар, мемлекетке қарсы көтерілістердің ерікті қатысушыларына айналды. Олар өзін мауалидің қамқоршысы деп жариялаған Мұхтар ас-Сақфидің әскеріне қатысып, Қуфадағы әкімшілік билікке қарсы шыққан адамдармен бірге әрекет етті. Кейінірек Басрада Әмәуи билігіне қарсы шыққан Абдулла б. Жарудты қолдаған мауалилер, Ибнул Ашас бастаған қозғалысқа да жүз мыңға жуық адаммен көмек көрсетті. Арабтармен тең құқықты болғысы келген бұл бастамалардан басқа, мауалилер тікелей билікке қарсы қозғалыс жасауға да талпынды. Сондай-ақ, Хишам б. Абдулмалик кезінде Соғдықтар, мұсылман бола тұра мұсылман еместер сияқты өздерінен жизия салығының алынуына байланысты көтеріліс бастады.

Мауалиден алынатын жизия салығының тоқтатылуы, әскерлер арасындағы арабтар мен мауалилердің әділетсіздікке ұшауын алға тартып қозғалыс бастаған Харис бин Сурайждің бастамасына қолдаудың одан сайын күшеюінен Хорасан мен Мәуреннахр аймақтарында Әмәуилердің билігі әлсірей түсті. Сондай-ақ мауалилер, Хз. Әли үшін Қуфада басталған Зәйд б. Әлидің тобына да қатысып қолдау білдірді. Яғни, Хз. Әлидің жақтастары Абдулла б. Муғауия көтерілісін қолдады. Әһлі бәйттің шежіресінен тарайтын бір адамның жанына жиналуға уәде берген Аббаси қозғалысында ықпалды рөлге ие болған мауалилер, билікке иемденуде шешуші қызметтерді атқарды. Солтүстік Африкадағы берберилер де мұсылмандар арасындағы Әмәуи билеушілерінің әділетсіз әрекеттері себепті әділдікті ұран еткен харижилердің ықпалымен осы қозғалысты қолдады. Сондықтан берберилер Солтүстік Африкадағы Әмәуилер билігіне қарсы бас көтерген топтарға ұзақ уақыт бойы қолдау көрсетіп отырды (Үгіт, 2004: 424–426).

5.2. Басқа да ішкі мәселелер

Әмәуи билігі кезеңінде асабилік дәстүрі бұрынғы кезеңдерге қарағанда айтарлықтай күшті ықпалға ие болды. Асабилік, яғни өз тайпасын немесе тегін басқалардан жоғары қою қағидасы, Әмәуи әулетінің ішкі қақтығыстарынан бастап, Әмәуи-Хашими, Құрайштық және құрайштық емес топтар, Солтүстік араб-Оңтүстік араб және араб-мауали арасындағы күрестерге дейінгі көпқабатты шиеленістерге себеп болды. Әмәуилердің екінші халифасы Мұғауияның ұлы Язидтің мұрагер болып тағайындалуы, Шамдағы Йемендіктердің қолдауымен басталған Аднани-Кахтани қақтығысына жол ашты. Солтүстік арабтар бұл

жағдайда Әмәуилерге қарсы Абдулла б. Зүбәйрді қолдауға бейім болды. Марж-и Рахит соғысы, яғни Екінші Жамал оқиғасы, аднанилер мен қахтани арабтары арасындағы қанды күрестің бастамасы ретінде тарихта қалды. Екі топ арасындағы билік үшін күрес Сүлеймен б. Абдулмалик кезеңінде айтарлықтай өрши түсті, ал Хишам б. Абдулмалик тұсында жағдай одан әрі ушыға түсті. Екі мықты араб нәсілі арасындағы тепе-теңдік саясаты сәтсіздікке ұшырап, соңғы халифа Маруанның күш-жігеріне қарамастан бірлік толық қамтамасыз етілмеді (Арак, 2022: 306-308).

Әмәуи-Хашими бақталастығының көрінісі ретінде пайда болған Әмәуилер мен Хз. Әлидің жақтастары арасындағы қақтығыстар да шиіттердің көптеген көтерілістеріне себеп болды. Әмәуи халифасына қарсы шыққан Хз. Әлидің жақтастары халифаның психологиялық, саяси және экономикалық қысымына ұшырады. Бұл жағдайға жауап ретінде Мұғауия тағайындаған әкімдер өлім жазасына дейінгі қатаң шараларды қабылдады. Кербела оқиғасынан кейін шиіттер атынан қозғалысты басқарған Мұхтар әс-Сақафиден басталған шиіт көтерілістері, одан кейін Хз. Әлидің немерелерінің бірі Зәйд б. Әлидің халифа Хишам б. Әбдулмәлік тұсындағы көтерілісімен жалғасты.

Мұғауияның жиырма жылдық билігі кезінде талай рет көтеріліске шығуға әрекеттенген тағы бір топ қарсыластары – харижилер болды. Мұғауия Ирактағы бұл мәселені ирактықтар тарапынан шешілуін қалағандықтан Куфа халқын харижилерге қарсы айдап салды. Хз. Әлидің жақтастарының өздерімен неге соғысып жатқанын түсіне алмаған харижилер: «Ұят! Мұғауия біздің де, сендердің де дұшпандарың емес пе? Біз онымен күресейік. Жеңіске жетсек, сені жауыңнан құтқарамыз. Егер олар бізді жеңсе, бұл жолы бізден құтыласыңдар», – деді. Олар Хз. Әлидің жақтастарын өздеріне жақтас болуға көндіруге тырысқанымен, олардың соғыстан кері тұруына кедергі бола алмады (Аусан, 1999: 150-169).

Абдулла б. Зүбәйрдың билікке қарсы күші тоқтағаннан кейін ел ішінде саяси ынтымақты қамтамасыз еткен халифа Әбдулмәлік б. Маруан кезеңінің ең маңызды ішкі мәселелерінің бірі де харижилер болып қала берді. Негізінде, харижилер, Әбдулмәлік пен Абдулла б. Зүбәйрдің күресін пайдаланып, әсіресе Иранның оңтүстік аймақтарын бақылауға алып үлгереді. Халифа бұл бүлікті Басра мен Куфа тұрғындарының көмегімен ғана баса алды. Әмәуи мемлекетін ең көп уайымға салған Харижи көтерілісі Шабиб б. Язидтің Мосул мен Жазирада жасаған көтерілісі болды. Екі жылдай уақыт шамасында халифаға әрі Ирак әкіміне үлкен кедергі болған Шабиб б. Язидтің бас көтерулері, әкімшілік тарапынан бақылауға алынды (Арак, 2022: 139-146).

5.3. Сыртқы байланыстар

Арабтар мен Византия мемлекеті арасында Әз. Пайғамбардың (с.а.у.) шақыру хаттарымен басталған қарым-қатынас Рашид халифалар дәуіріндегі мұсылман территориясын ұлғайту әрекеттерімен жалғасын тапты. Ұзақ жылдар бойы Сасанилерден қорғауға тырысқан жерлері мұсылмандардың билігіне өткеннен кейін Византия мемлекеті, өз билігіндегі бүкіл Палестина, Сирия, Египет және Солтүстік Африкадағы жерлерінен қол үзуге мәжбүр болды. Мұғауияның Шам әкімдігі кезінде басталған Анадолыға жүйелі жорықтары, оның халифалығы кезінде де жалғасын тапты. Византиямен болған соғыстарда негізінен мұсылмандар шабуылдаушы, ал Византия болса қорғанушы тарап болды. Екі жақтың бірі қарсыласынан басым түскен кезеңдер болды, бірақ бұл жағдай ұзаққа созылмады. Жалпы үстемдік үшін күрес емес, өз беделін қамтамасыз ету мақсатында соғыстарға қатысқан Византияның негізгі қорғаныс аймағы Ыстамбұл болды, ал Шам аймағын Әмәуилер қорғады. Негізінде, Анадолы жерлерін бағындыру жоспарының ең маңызды бастамасы, Мұғауия кезінде Ыстамбұлды мұсылман билігіне қаратуға бағытталған жорықтар десек болады.

Нәтижесіз қоршауларға қарамастан араб әскерлері Византияға қарсы тұрақты түрде жазғы және қысқы жорықтарды ұйымдастырып отырды. Екінші жағынан, Византия мемлекеті Әмәуилер дәуіріндегі ішкі күйзелістерді пайдаланып, Әмәуилерді салық төлеуге мәжбүр етті. Араб- Византия күресін жалғастырған тағы бір маңызды тұлға Әбдулмәлік б. Маруан болды. Мұғауия кезеңімен салыстырғанда тиімділігі аз болған жорықтар негізінен шекара бойында және қысқа уақытта жалғасып отырды.

Уәлид б. Абдулмәликтің халифалығы кезінде екі мемлекет арасында ерекше ынтымақтастық шаралары орын алды. Екі ел соғысса да, сауда- саттық қарым-қатынастарын жалғастырып, тұрақты ресми байланысын үзбеді. Расында, Дамашық Әмәуи мешітінің құрылысы үшін Византия императорынан шебер ұсталар мен құрылыс материалдарын сұраған халифаның бұл өтініші қабыл етілді. Хишам б. Абдулмәлик өзінен бұрынғылар бастаған Анадолы жорықтарын жалғастырды. Бірақ одан кейін араб-византия күресі Әмәуилердің ішкі мәселелермен айналысуына байланысты ұзақ кідіріске тап болды (Арак, 2009: 98-115).

Әмәуилердің сыртқы байланыстары тұрғысынан бағалауға болатын тағы бір мәселе – олардың Армениямен күресі. Армения аймағына Хз. Омар дәуірінде басталған жорықтар, Мұғауияның Дамашық әкімдігі кезінде бұл бастама қарқынды жүзеге асырылды. Тіпті мұсылмандардың аймақты жаулап алуы армяндар үшін жаңа дәуірдің басталғанын көрсетті. Өйткені армян халқы Сасанилер мен Византиядан бұрын соңды көрмеген артықшылықтарға ие болды. Осы себепті армяндар бұрынғы басқарушыларының орнына исламдық басқаруды мойындауды дұрыс деп тапты. Мұғауия дәуірінде Арменияның басым бөлігін және Грузияның шығысын қамтитын «Армения» аймағы құрылды. Язид б. Мұғауия дәуірінде басталған дүрбеленді пайдаланған армяндар, грузиндер және кавказдық агван халқы, араб үстемдігін жою үшін көтеріліс жасады. Абдулмәлик б. Маруан кезінде мұсылмандармен жасалған келісімді қайта бұзғаны үшін халифа Уәлид б. Абдулмәлик, Мұхаммед б. Маруанды қалың әскермен Армения аймағына жіберді. Осылайша арабтар мен армяндар арасындағы нашарлаған қарым- қатынас қайта қалпына келтірілді. Хазарлар өз жерлеріне шабуыл жасағаннан кейін Әмәуи билігімен ынтымақтастықта болған армяндар хазарларға қарсы соғыстарда мұсылмандарға қолдау көрсетті (Bozan, 2014: 51-74).

Солтүстік Африка жерлері Әмәуи билігінің қашанда маңызды деп тапқан аймағы болып келді. Солтүстік Африкада исламды таратудың алғашқы қадамдары Мұғауия кезеңінде басталып, Абдулмәлик б. Маруан кезінде үлкен жетістіктерге қол жеткізілді. Аймақ халқы алғашында қарсылық көрсеткенімен, уақыт өте келе мұсылмандармен одақтасуды жөн көрді. Осылайша, ислам өркениеті Солтүстік Африка арқылы Еуропаға өту мүмкіндігіне ие болды (Арак, 2008: 171).

6. Әмәуи билігінің құлауы

Әмәуи мемлекетінің құлауы бір ғана себеппен емес, саяси, әлеуметтік және идеологиялық факторлардың тоғысуымен жүзеге асты. Халифалық биліктің шураға негізделген сайлау жүйесінен мұрагерлік сипатқа ауысуы оның діни-саяси легитимдігін әлсіретіп, қоғамда наразылықтың күшеюіне алып келді. Әмәуи билігінің араб үстемдігіне негізделген саясаты араб емес мұсылмандардың (мауали) әлеуметтік және құқықтық тұрғыдан шеттетілуін тереңдетіп, исламдағы теңдік қағидаларына қайшы жағдай қалыптастырды. Кербела оқиғасы мен одан кейінгі ішкі көтерілістер биліктің беделіне елеулі нұқсан келтіріп, тұрақсыздықты күшейтті. Сонымен қатар, кейінгі халифалар тұсындағы басқару дағдарысы, экономикалық ауыртпалықтар және аймақтық дербестіктің артуы мемлекеттің ішкі тұтастығын әлсіретті. Осындай жағдайда әлеуметтік әділеттілік пен Әһл әл-Байт ұранын алға тартқан Аббаси қозғалысы кең қолдау тауып, нәтижесінде 750 жылы Әмәуи билігінің тарих сахнасынан кетуіне себеп болды.

7. Әмәуилердің Ислам тарихындағы орны мен маңызы

Бір мемлекет ретінде өте аз уақыт билік құрған Әмәуилер билігі өз дәуірінде орын алған саяси және әлеуметтік оқиғаларға байланысты Ислам тарихында маңызды орынға ие болды. Әсіресе жаулап алу қозғалыстарының көптігін ескерсек, бұл кезең исламның таралу тарихы үшін маңызды орынға ие. Әмәуилер дәуіріндегі шекараны ұлғайтута әсер еткен ең маңызды фактор исламды тарату, яғни дінді жаю ісінде тұрақтылық таныту деген түсінік болды. Билік басшыларының көптеген ұлдары мен бауырлары, Хазарлар, Анадолы және Арменияға т.б. аймақтардағы жорықтарға қатысып, осы аймақтарда исламның таралуына үлкен септіктерін тигізді. Одан кейінгі кезеңде Исламға қызмет ететін түркілер Әмәуилердің арқасында Ислам дінімен танысу мүмкіндігіне ие болды. Жалпы осы кезеңдерде басталған түркі-араб қарым-қатынасы соңында түркілердің ислам дінін қабылдауына негіз болғаны да сөзсіз. Омар б.

Абдулазиздің халифалығы кезінде жасалған ерекше күш-жігердің нәтижесінде түркілердің ислам дінін қабылдауына айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Сол сияқты Солтүстік Африкада тұратын берберилер де Әмәуилер дәуірінде Исламды қабылдап, Андалусияны жаулап алуда үлес қосты (Темирханов, Муталиев, 2024).

Ислам мемлекеті өзінің ең шарықтау шегіне жеткен Әмәуи дәуірінде билік орталығы Сириядан басқа бес үлкен аймаққа бөлініп, бұл аймақтарды халифа тағайындаған әкімдер басқарды. Хз. Омар бастаған әскери жасақ, Әмәуилер кезеңінде жаңа пайда болған қажеттіліктерге сай құрлық бөлімдерімен қатар теңіз күштері жағына да мән берілді және құрылған теңіз флотының арқасында Ыстамбұлды бірнеше рет бағындыруға әрекет жасалды. Ғылыми салада да, әкімшілік-әскери салада да өзгерістер орын алған кезеңде, әсіресе дін ғылымында біршама ілгерілеушілік байқалды. Алдыңғы кезеңдердегі сияқты Әмәуилер дәуірінде де діни ғылымдардағы іс-шаралар Құран мен хадистер төңірегінде жүргізіліп отырды (Арак, 2022: 10).

Фикһ саласының жеке бір ғылым ретінде қалыптаса бастаған Әмәуи кезеңі, Құран мен Сүннетке негізделген діни білімнің жетілуінде, рәй мен ижтиһад жұмыстарының өркендеуінде де маңызды рөл атқарды. Әмәуи билігі шекарасының қарқынды түрде кеңеюіне байланысты басқа діндермен, өркениеттермен қарым-қатынастар артып, ислам сенімін қорғау және дұрыс көрсету бойынша зерттеулердің қажеттілігі туындады. Атап айтқанда, ирандық және үнділік идеялармен интеллектуалдық күрес жүргізу қажеттілігіне байланысты пікірталасқа негізделген теология ғылымының қалыптасуы қамтамасыз етілді. Сонымен қатар медицина, химия сияқты ғылымдардың араб тіліне аударма қызметі осы кезеңде басталды деуге негіз бар. Әмәуилер дәуіріндегі экономикалық өмірге қатысты маңызды оқиғалардың бірі – Әбдулмәлік б. Маруанның алғашқы ислам ақшасын басып шығаруы болды. Осы уақытқа дейін Византия динарлары мен иран дирхамдары қолданылып келген елде ислам динарлары басылып, нәтижесінде Византиямен жалғасып жатқан әскери күрес ақырындап экономикалық сипатқа ие болды (Yigit, 1995: 95-103).

Қорытынды. Әмәуи билігі Ислам тарихындағы ең күрделі әрі көпқырлы кезеңдердің бірі ретінде сипатталады. Рашид халифалар дәуірінен кейін биліктің Мұғауия б. Әбу Суфиянның қолына өтуі және астананың Шамға көшірілуі исламдық басқару жүйесінде түбегейлі өзгерістердің басталуына жол ашты. Бұл кезеңде халифалық кеңеске (шураға) негізделген басқару үлгісінен біртіндеп салтанаттық әрі мұрагерлік билік жүйесіне ауысты. Аталған өзгеріс саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуді көздегенімен, мұсылман қоғамында терең пікірталастар мен қарсылықтардың туындауына себеп болды.

Әмәуилер дәуірі бір жағынан ислам мемлекетінің аумақтық тұрғыда бұрын-соңды болмаған деңгейде кеңеюімен ерекшеленді. Атлант мұхитынан Үнді мұхитына дейін созылған кең географияда ислам діні таралып, жаңа мәдени және өркениеттік кеңістік қалыптасты. Екінші жағынан, ішкі саяси қайшылықтар, тайпалық асабия, мауалиге қатысты теңсіз саясат, шиіттер мен харижилер көтерілістері мемлекет ішіндегі тұрақтылыққа елеулі қауіп төндірді.

Язид кезеңінде орын алған Кербела және Харра оқиғалары Әмәуи билігінің беделіне ауыр соққы болып тиді. Хз. Хусейннің шейіт болуы ислам тарихында әділет, билік және жауапкершілік мәселелерін қайта ой елегінен өткізуге мәжбүр еткен трагедиялық оқиғаға айналды. Бұл жағдай Әмәуилерге қарсы қозғалыстардың идеологиялық негізін күшейтіп, Абдулла б. Зүбәйр бастаған халифат үшін күресті одан әрі ушықтырды.

Сонымен қатар, Омар б. Абдулазиздің қысқа, бірақ мазмұнды халифалығы Әмәуи билігі аясында әділдікке, әлеуметтік теңдікке және исламның рухани құндылықтарына негізделген басқарудың мүмкін екенін көрсетті. Оның мауалиге қатысты тең құқықты саясат ұстануы және зұлымдыққа жол берген әкімдерді қызметтен шеттетуді исламның кең таралуына оң ықпал етті.

Қорытындылай келе, Әмәуи мемлекеті тарихи тұрғыдан ислам өркениетінің қалыптасуы мен таралуында шешуші рөл атқарды. Алайда биліктің мұрагерлік сипат алуы, әлеуметтік әділетсіздіктер мен ішкі қайшылықтардың ушығуы оның әлсіреуіне және ақырында құлауына алып келді. Соған қарамастан, Әмәуилер дәуірі ислам саяси ойы, мемлекеттік басқару

тәжірибесі және қоғамдағы билік пен жауапкершілік мәселелерін түсінуде аса маңызды тарихи сабақ ретінде бағаланады.

Әдебиеттер

- Апак, 2022 — Апак А. Ана Hatlarıyla İslâm Tarihi. С. 3, s. 10. İstanbul: [Yayıncı], 2022.
 Апак, 2022 — Апак А. Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet. S. 306–308. İstanbul: [Yayıncı], 2022.
 Апак, 2009 — Апак А. Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi // UÜİFD, 18(2). Pp. 98–115.
 Апак, 2008 — Апак А. Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri // UÜİFD, 17(2). P. 171.
 Aydınlı, 2003 — Aydınlı O. Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevalinin Rolü // GÜÇİFD, 2(3). Pp. 1–7.
 Aycan, 1999 — Aycan İ. Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri // AÜİFD, 39(1). Pp. 150–169.
 Belâzürî, 2025 — Belâzürî. Ensâb. C. 3, s. 395–426. İstanbul: [Yayıncı], 2025.
 Bozan, 2014 — Bozan O. Emevîler Döneminde Arap-Ermeni İlişkileri // DÜİFD, 16(1). Pp. 51–74.
 Ferruh, 2025 — Ferruh Ö. el-Arab ve'l-İslâm. S. 74–75. İstanbul: [Yayıncı], 2025.
 İbn Kesîr — İbn Kesîr. el-Bidâye ve'n-Nihâye. C. 8, s. 7. İstanbul: [Yayıncı], [yıl].
 İbn Sa'd — İbn Sa'd. et-Tabakât. C. 7, s. 328. İstanbul: [Yayıncı], [yıl].
 Kılıç, 2013 — Kılıç Ü. Yezîd I // DİA, 43. Pp. 513–514.
 Mes'ûdî — Mes'ûdî. Mürûcu'z-Zeheb. C. 3, s. 184–191. İstanbul: [Yayıncı], [yıl].
 Özkan, 2008 — Özkan M. Emevî İktidarının Siyasî İcraatları Karşısında Ulemânın Tavrı // İSTEM, 11. Pp. 94–107.
 Taberî — Taberî. Tarih. C. 5, s. 322. İstanbul: [Yayıncı], [yıl].
 Темирханов, 2024 — Темирханов Б., Муталиев М. Политическая история забытого исламского государства Андалусия // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Исторические и социально-политические науки, 1(80). Pp. 4–14.
 Муталиев, 2025 — Муталиев М., Темирханов Б., Сауырқан Е. Андалусияның алтын ғасыры: Әлеуметтік құрылым, ғылым және өркениет // Қазақстанское востоковедение, 15(3). Pp. 86–101.
 Yakubî — Yakubî. Tarih. C. 2, s. 288–291. İstanbul: [Yayıncı], [yıl].
 Yiğit, 1995 — Yiğit İ. Emevîler // DİA, 11. Pp. 95–103.
 Yiğit, 2004 — Yiğit İ. Mevâlî // DİA, 29. Pp. 424–426.
 Yiğit, 2007 — Yiğit İ. Ömer b. Abdülaziz // DİA, 34. P. 54.

References

- Апак, А., 2022 — Апак А. Ана Hatlarıyla İslâm Tarihi [Outline of Islamic History]. C. 3, s. 10. İstanbul: [Publisher], 2022. (In Tur.)
 Апак, А., 2022 — Апак А. Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet [Asabiyyah in Early Islamic History]. S. 306–308. İstanbul: [Publisher], 2022. (In Tur.)
 Апак, А., 2009 — Апак А. Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi [Arab-Byzantine Conflicts in Anatolia during the Umayyad Period] // UÜİFD, 18(2). Pp. 98–115. (In Tur.)
 Апак, А., 2008 — Апак А. Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri [The First Islamic Conquests in North Africa] // UÜİFD, 17(2). P. 171. (In Tur.)
 Aydınlı, O., 2003 — Aydınlı O. Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevalinin Rolü [The Role of Mawali in the Formation of Sects] // GÜÇİFD, 2(3). Pp. 1–7. (In Tur.)
 Aycan, İ., 1999 — Aycan İ. Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri [Internal Political Developments during the Umayyad Period] // AÜİFD, 39(1). Pp. 150–169. (In Tur.)
 Belâzürî, 2025 — Belâzürî. Ensâb [Genealogies]. C. 3, s. 395–426. İstanbul: [Publisher], 2025. (In Arab.)
 Bozan, O., 2014 — Bozan O. Emevîler Döneminde Arap-Ermeni İlişkileri [Arab-Armenian Relations during the Umayyad Period] // DÜİFD, 16(1). Pp. 51–74. (In Tur.)
 Ferruh, Ö., 2025 — Ferruh Ö. el-Arab ve'l-İslâm [Arabs and Islam]. S. 74–75. İstanbul: [Publisher], 2025. (In Tur.)
 İbn Kesîr — İbn Kesîr. el-Bidâye ve'n-Nihâye [The Beginning and the End]. C. 8, s. 7. İstanbul: [Publisher], [year]. (In Arab.)
 İbn Sa'd — İbn Sa'd. et-Tabakât [The Classes]. C. 7, s. 328. İstanbul: [Publisher], [year]. (In Arab.)
 Kılıç, Ü., 2013 — Kılıç Ü. Yezîd I [Yazid I] // DİA, 43. Pp. 513–514. (In Tur.)
 Mes'ûdî — Mes'ûdî. Mürûcu'z-Zeheb [Meadows of Gold]. C. 3, s. 184–191. İstanbul: [Publisher], [year]. (In Arab.)
 Özkan, M., 2008 — Özkan M. Emevî İktidarının Siyasî İcraatları Karşısında Ulemânın Tavrı [The Attitude of the Ulema to the Political Actions of the Umayyad Rule] // İSTEM, 11. Pp. 94–107. (In Tur.)
 Taberî — Taberî. Tarih [History]. C. 5, s. 322. İstanbul: [Publisher], [year]. (In Arab.)
 Темирханов, Муталиев, 2024 — Темирханов Б., Муталиев М. Политическая история забытого исламского государства Андалусия [Political History of the Forgotten Islamic State of Andalusia] // Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya: Istoricheskie i sotsial'no-politicheskie nauki, 1(80). Pp. 4–14. (In Kaz.)
 Муталиев, Темирханов, Сауырқан, 2025 — Муталиев М., Темирханов Б., Сауырқан Е. Андалусияның алтын ғасыры: Әлеуметтік құрылым, ғылым және өркениет [The Golden Age of Andalusia: Social Structure, Science and Civilization] // Kazakhstanskoe Vostokovedenie, 15(3). Pp. 86–101. (In Kaz.)
 Yakubî — Yakubî. Tarih [History]. C. 2, s. 288–291. İstanbul: [Publisher], [year]. (In Arab.)
 Yiğit, İ., 1995 — Yiğit İ. Emevîler [Umayyads] // DİA, 11. Pp. 95–103. (In Tur.)
 Yiğit, İ., 2004 — Yiğit İ. Mevâlî [Mawali] // DİA, 29. Pp. 424–426. (In Tur.)
 Yiğit, İ., 2007 — Yiğit İ. Ömer b. Abdülaziz [Omar ibn Abd al-Aziz] // DİA, 34. P. 54. (In Tur.)

CONTENTS / МАЗМУНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Abdulina A.T. EYEWITNESS MEMORIES OF THE FAMINE OF THE 1930S IN KAZAKHSTAN: QUESTIONS OF SOURCE STUDIES AND REFLECTION OF EVERYDAY LIFE.....	4
Абикова Г.М., Билялов Е. ҰЛТТЫҚ БИБЛИОГРАФИЯ ЖӘНЕ М.ДУЛАТУҰЛЫ: «ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ БАСЫЛҒАН КІТАПТАР КӨРСЕТКІШІНІҢ» ТАРИХИ МАҢЫЗЫ.....	15
Ахмедов Ш.Ф. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В СФЕРЕ ЖИВОТНОВОДСТВА УЗБЕКСКОЙ ССР И ЕЁ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ.....	27
Badalzade G. EXPLORING SOCIAL INCLUSION OF CHILDREN WITH DOWN SYNDROME IN AZERBAIJANI PRIMARY SCHOOLS: A QUALITATIVE STUDY.....	36
Beisembayeva A.R. SOME ASPECTS OF ABLAI KHAN’S RELATIONS WITH THE ALATAU KYRGYZ IN THE 1760S–1780S: BASED ON RUSSIAN ARCHIVAL DOCUMENTS.....	46
Jabbarli Yu. PERSONNEL POLICY IN THE AZERBAIJAN (1970s).....	59
Zhumatay S. THE FORMATION AND PUBLICATION HISTORY OF THE QAZAQ TILI NEWSPAPER.....	65
Капасова Г., Садвакасова Ж., Урюстюмова А. ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫРҒЫЗСТАНДАҒЫ МӘДЕНИ-ТАРИХИ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ (2000–2023 ЖЖ.).....	78
Rakhmetova A., Sarsembayeva G. DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES OF THE 1990S CRISIS IN EASTERN KAZAKHSTAN.....	90
Саидова Р.И. РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	101
Сманова А.М. XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ИДЕЯНЫҢ ҚАЗІРГІ ОТАНДЫҚ ТАРИХТА ОҚЫТЫЛУ МӘСЕЛЕСІ (АКАДЕМИК К.НҮРПЕЙІСТІҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІ МЫСАЛЫНДА).....	113
Сүлейменова А.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920–1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНДЕР ҚҰРБАНЫ – ҒАЛЫМ, АГРОНОМ СМАҒҰЛ ҚАЗБЕКОВ.....	125
Тангиров Ш.А. АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ О РУССКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ СИСТЕМЕ И ОТНОШЕНИИ К НЕЙ МЕСТНОГО НАСЕЛЕНИЯ В ЗАРАФШАНСКОМ ОКРУГЕ И САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....	144
Темирханов Б., Сәмбет М. ӘМӘУИ ӘУЛЕТІНІҢ БІЛІККЕ КЕЛУІ ЖӘНЕ ИСЛАМ ТАРИХЫНДАҒЫ ЖАҢА САЯСИ КЕЗЕҢ.....	152
Cherepanov K. PARTY-STATE ACTIVITY D. KUNAEV IN 1955-1962.....	161

Редакцияның мекен-жайы:

010000, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Қабанбай батыр даңғ., 11/5
Қазақстан және Орталық Азия тарихы институты
Scientific Journal “Central Asian courier” редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://sjcacourier.com/>
Тел.: +7 (776) 301-11-11 (Ұялы телефон)
+7 (775) 537-77-72 (whatsapp)

E-mail: hkca.kz@gmail.com

Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінде
2025 ж. 20 маусымда тіркеліп, № KZ20VPY00122471 куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.